

ומעלותיו השונות, ומלמדים לדעת איזו היא לשון מגונה ומה בינה לבין לשון גסה, לשון סתם, לשון נקיה, לשון קצרה, לשון יפה, לשון חכמים. וכן נמנות שם שאר סגולותיה של הלשון: לשונו של אדם מגלה מסתוריו ורזיו הצפונים ביותר; לשונו של אדם מגלה מה הוא עתיד להיות; מלשונו של אדם אתה יכול לעמוד על שרשו וגזעו עד עשרות דורות לפניו וכו' וכו'.

כל אלה דברי הקדמה הם לענין של בדיקת חמץ לפסח. לכן סדרום החכמים בראש מסכת פסחים, לפני הדיון על דיני הבדיקה גופם. והנה כיון שכך, כיצד יכול האדם לשלח חפשי לשונו ולא יבדוק כל מוצאיו בדיקה מדוקדקת בחורין ובסדיקין? וביותר, גדולה חובת הבדיקה באור לארבעה עשר כדי שיכנס לליל המחרת בלשון בדוקה ונקיה, ואז יקיים מצוות פסח ומצוה כתיקונן. פסח – פה-סה; מצה – לחם שעונים עליו דברים הרבה, וכל המרבה לספר הרי זה משובת. שכן כל מה שיגיד באותה שעה – ישמע, וכל מה שפיו ירון ויהלל – יקובל וירצה, אמין כן יהי רצון (מספר התודעה 'חמץ ומצה').

פסח – פה סח – שער הכונות דף פה.

ר' עוד מי השילוח ליקוטי הש"ס, ריש פסחים ח"א וח"ב. ושם בח"ב – תהלים לד; קונטרס עמלה של תורה.

דף ג

'תלמוד לומר ביום זבחכם יאכל וממחרת והנותר עד יום, בעוד יום הוא נאכל ואינו נאכל לאור שלישי' – נראה (מפרש"י) שדרשו משינוי הכתוב 'הנותר עד יום' (ולא 'הנותר ביום' כדכתיב בפרשת צו בענין שריפת נותר) – לדרוש מבעוד יום הוא נאכל, ולא בלילה (הדושי הגר"ס זבחים נו). ואפשר שגם 'ביום' מיותר, שהרי כבר למדנו לכל קדשים שאינם נשרפים אלא ביום, ודי לכתוב 'הנותר ישרף', אייתר 'עד יום' לדרשה.

'מתפלל שמונה עשר שלימות מפני שצריך לומר הבדלה בחונן הדעת' – ובנוסח הקצר של מעין שמונה עשרה, אין מתאים להוסיף הבדלה – ע' הטעם בברכות כט.

'באתריה דרב הונא קרו נגהי' – וכן בפי אביי (להלן ד.): 'האי צורבא מרבנן לא לפתח בעידיניה באורתא דתליטר דנגהי ארבסר' – כלומר אור ל"ד. [ומשמעו המילולי של נוגה הוא אור, יתכן אור חלש כמו זיו בעלמא. ושמא נקרא 'נגהי' רק תחילת הלילה, הערב, בעוד נשאר מעט מזוהר היום. וזהו שנקט רב הונא לשון זו בבאור משנתנו, לציין שזמן הבדיקה בתחילת הלילה כדלהלן. ואף רב יהודה אינו חולק בדין, כמו שארו דלא פליגי].

'ותנא דידן מאי טעמא לא קתני לילי? לישנא מעליא הוא דנקט...'. כתב הראב"ד ז"ל (בהשגותיו על המאור): משום כך נקט התנא 'אור', לומר שראוי לבדוק בתחילת הלילה שעדיין יש בו אור. והטעם, כדי שלא יתשל או שלא ישכח לבדוק. וכיון שיש אור באותה שעה, לכך שנה 'אור' – לשון נקיה. ואם לא מפני טעם זה, לא היה שם התנא חשך לאור משום לישנא מעליא.

א. יש מפרשים כונת הראב"ד להקדים הבדיקה לפני כניסת הלילה, (עפ"י ב"ח ומגן אברהם תלא ס"ק א ה), ויש מפרשים לאחר צאת הכוכבים, וגם אז יש מעט אור כמובא בירושלמי (ע' במש"כ בברכות ב:). – עפ"י ח"י והגר"ז בקו"א ומשנ"ב. ולכאורה יש להוכיח כן מדברי הראב"ד עצמו שפירש כמו כן המלה 'אור' במפלת אור לשמונים ובאכילת שלמים, ושם ודאי

הכוונה רק בלילה ממש ולא קודם לכן. [והמג"א יפרש ששם נקט 'אור' כי ליכא למיטעי באופן אחר, משא"כ בבדיקת חמץ דאיכא למיטעי, לא היה לו לנקוט 'אור' אם לא להשמיענו הלכה זו]. גם פשט דברי הראב"ד מורה שלא נתחדשה במשנה הלכה זו לבדוק בתחילת הלילה אלא דין זה ידוע ופשוט שהבדיקה צריכה שתהא בתחילת הלילה. גם פשט דברי הגמרא מ"ט לא תני לילי משום לשנא מעליא, מורה שלא נתחדשה כאן הלכה.

ב. נראה שזמן תחילת הלילה שנקט הראב"ד – מבואר בגמרא, במה שאמרו 'דכולי עלמא אור אורתא, ואורתא בארמית היינו ערב, תחילת הלילה [וכמו 'גהי' כנ"ל], וכמו שכתב הנצי"ב עפ"י ברכות ג:

ויש לדקדק, אם עיקר הזמן הוא תחילת הלילה, מהו שאמרו (ד.) 'האי צורבא מרבנן לא לפתח בעידניה... דלמא משכא ליה שמעתיה ואתי לאימנועי ממצוה', תיפוק ליה משום שעובר על התקנה לבדוק בתחילת הלילה – יש לומר שזה נכלל בדברי הגמרא 'דלמא משכא...'. כי הטעם שתקנו בתחילת הלילה הוא כדי שלא יפסע וישכח כמבואר בראשונים (ר"ן; תלמיד הרמב"ן – נדפס ב'אוצר הראשונים' עמ' י). שו"ר בשו"ע הגר"ז (תלא בקונטרס אחרון) שכתב לפרש לפי הראב"ד דברי הגמרא כשמתחיל ללמוד קודם זמן הבדיקה, וכבר כ"כ הפרי-חדש [ושנוי הדבר במחלוקת הפוסקים אם מותר להתחיל ללמוד אז].

אמנם מדברי הפוסקים שהתירו בלימוד בבית המדרש אחר התפלה, באופן שאין חשש שמא יימשך (ע' משנ"ב תלא סק"ז), משמע לכאורה שאין הקפדה מצד עיקר הדין על תחילת הלילה. ואולי תחילת הלילה שכתבו הראשונים היינו על צד היותר טוב, ולכן במקום ביטול קביעות לתורה מותר להתאחר, אם לא במקום חשש שמא יימשך.

ג. יש שפרשו שרב הונא ורב יהודה נחלקו בשאלה זו, אם יש להקדים הבדיקה כשיש עדיין אור, אם לאו (ע' צל"ח; יפה עינים). עוד בבאור שיטת הראב"ד ובמסתעף – ע' בספר אמרות טהורות לגר"ד וולפסון שליט"א, ה.

'לישנא מעליא הוא דנקט'. לפי שבוזה פתח דבריו בהלכות בדיקת חמץ, לכך תפש התנא לשון 'אור' ככתוב פתח דבריך יאיר. ותנא דבי שמואל ששנה 'ליל ארבעה עשר', שמא לא היה זה פתיחת דבריו (עפ"י המאור; מהר"ם חלאוה).

הראב"ד השיג על טעם זה שהרי נקט התנא במקומות נוספים לשון 'אור', ולכן פירש שבא להשמיענו בזה זמן תחילת הלילה בעוד יש שם אור כנ"ל.

ובעל המאור יסבור שבשאר מקומות אין קפידא לנקוט כך או כך אבל בפתח הדברים יש לנקוט בדוקא לשון 'אור'. ועוד, במקומות האחרים אין מקום לטעות ככוונת הלשון, שא"א לפרש אלא על הלילה, אבל כאן היה מקום לפרש נגהי כדסלקא דעתין, ולכך לולא שהיה זה פתח דבריו, היה לו לתנא לנקוט לשון ברורה שלא נטעה (וכמו שכתב הר"ן בחידושו ובפירושו על הרי"ף. ועתוס' סיכה ב. ד"ה דאורייתא). והראב"ד אינו סובר חילוק זה, כדמוכח ממה שהוצרך ליתן טעם ל'אור' במפלת ובקדשים.

'לעולם אל יוציא אדם דבר מגונה מפיו'. וזה כמו גדר להזהר מנבלות הפה שהוא מן העבירות החמורות. וגם גדר להזהר מסיפור לשון הרע ונתינת דופי בבריות, כמו שאמרו רז"ל (ב"ב כגג.) על הרחקת הדבור בגנות, 'אפילו בגנות בהמה טמאה לא דבר הכתוב' (שערי תשובה ג, רל).

עוד ראינו עד היכן מגיע כבוד הבריות, אף כלפי בעלי חיים, במה ששאלו (בסוכה לב:) שמא 'ענף עץ עבות' שאמרה תורה היינו הירדוף ומתריך אביי: דרכיה דרכי נועם. ורש"י (מובא בתוס' להלן לט.) מפרש כיון שהוא סם המות לבהמה, אין זה דרך נועם להשתמש בו למצוה.

'שנאמר מן הבהמה אשר איננה טהרה...' – כי בעת ההיא היתה הבהמה הטמאה מותרת באכילה אלא שלא היתה טהורה לקרבן, על כן נחשב זאת ללשון מגונה אם יגנה הדברים אשר הם מאכל אדם (שערי תשובה – ג, רל. וע"ע בראשונים כאן).

רב אחא בר יעקב אמר: שש עשרה, שנאמר כי אמר מקרה הוא בלתי טהור הוא כי לא טהור.
ואם תאמר, הלא המלים כי לא טהור גם עתה הן מיותרות וא"כ האריכות בהן אינה נובעת מכך שלא
אמר 'טמא'?

ויש לומר 'כי לא טהור' משמעו שלא טבל במים [שאילו היה טובל היה יכול לאכול הלחם כדין טבול
יום], ואילו היה אומר 'טמא', ממילא היינו יודעים שלא טבל [וכמו ששינונו (במסכת מכשירין) שאין טבול
יום בכלל 'טמא'], הרי שלא הוצרך להאריך אלא משום שאמר 'בלתי טהור הוא' (עפ"י שאילת יעב"ץ ח"ב
פט; הנצי"ב כאן בשם בנו).

'שהרי בזב קראו ומרכב ובאשה קראו מושב' – כי הרכיבה בפסוק רגלים הוא דבר שאינו ראוי לאשה
(פירוש תלמיד הרמב"ן – מיוחס לרבי יצחק ב"ר אברהם מנרבונא. ובמקום ביעתותא הגון הדבר. ע' שפת אמת).
ע"ע על הדרך הרמז – לקוטי מאמרים לר"צ הכהן, עמ' 206.

זכי תימא הני מילי בדרבנן אבל במילי דעלמא לא, ואומר ודעת שפתי ברור מללו' – לפי שספרי
הכתובים נאמרו בלשון המדוברת של בני אדם (ע' העמק שאלה י), לכך הביא משם ראיה ל'מילי דעלמא'
(חדושי הנצי"ב).

(ע"ב) 'אלא כל היכא דכי הדדי נינהו משתעי בלשון נקיה, כל היכא דנפישין מילי משתעי בלשון
קצרה' – ובלבד שלא תהא לשון מגונה, הלכך לשון 'טומאה' שנקטה התורה בכל מקום כדי לצוות את
בני ישראל דינים ולהפרישם מכל טומאה – אינה לשון גנאי, לכך נקט הכתוב לשון קצרה ואמר 'טמא'
במקום 'לא טהור'. ואולם בפרשת המבול שלא בא הכתוב אלא לציין המינים שבאו שבעה ושבאו שנים,
עיקם הכתוב ואמר אשר איננה טהרה כדי שלא לתפוש לשון גנאי. וכיוצא בזה לענין איש אשר הוא
טהור מקרה לילה שהוא ענין גנאי, וכן בדוד שלא בא אל האוכל (המאור). וכן כתב רבנו יונה בספרו שערי תשובה
ג,רל, ועוד).

אפשר שאין נוח להם בפרש"י ותוס' שלכך עקם הכתוב כדי ללמדנו לחזור אחר לשון נקיה, שאם כן מדוע עקם בשלשה מקומות.
וע' בחדושי הר"ן ובמהרש"א ובבכור שור, מה שכתבו על הצרכת כמה כתובים.
מו"מ בדברי בעה"מ – ע' חדושי רבנו דוד, מלא הרועים, משמרות כהונה, חלב חטים, פתח עינים ומרומי שדה.

'והא רוכבת ויושבת דכי הדדי נינהו וקאמר רוכבת?' אף על פי שכבר תירצנו לעיל משום ביעתותא,
ומה מקשה שוב? אך מאחר ובאנו לתירוץ חדש, 'אלא כל היכא...', מעתה יש ליישב הכל ללא
הזדקקות לתירוצים דלעיל (כ"ג).

וקצת קשה הלא הכתובים 'ותרכבה' ו'זרכבם' עדיין זקוקים לתירוצים דלעיל שהרי לוי לנקוט לשון ישיבה ואף לקצר בכך,
כגון 'ותרכבה', ומדוע נקט רכיבה. ושמה התירוצים דלעיל ברורים ופשוטים כיון שבגמל גם האשה רוכבת משום ביעתותא, לא
ישנה הכתוב ללשון 'ישיבה' הגם שהיא קצרה ונקיה, אבל ביעתותא דאביגיל אינו ברור כדמשמע מדברי הגמרא 'ואיבעית
אימא... ואיבעית אימא...'. – לכך מנסה לתרץ כאן תירוץ אחר.
וראה באור מהלך הסוגיא באופן אחר, בחדושי רא"מ מפינסק. וע"ע בספר חלב חטים.

'רכבת כתיב'. הראשונים פרשו בכמה פנים תירוץ זה, והלא יכול היה לכתוב כמו כן 'ישבת' חסר?
והר"ן כתב שבין רוכב בין יושב ראוי לכתבם מלא אלא מפני שרכבת אינה לשון נקיה באשה, הגון

הדבר לכתבו חסר כדי לקצר בלשון שאינו נקי, אבל אילו היה כותב 'יושבת' היה כותבו מלא. ממוצא הדברים יש ללמוד שראוי לבחור לשון נקיה גם כשיוצא ע"כ ממשפט הדקדוק והבהירות הלשונית.

'שויתנין האי שמעתא כגדי מסנקן' – סוגיא זו עשתה אותנו כמו גדי עייף (כפרש"י). ויש מפרשים: כגדי מלא ומפוטם, כלומר זו ההלכה שבענו ממנה. ויש מפרשים: גדי שנלכד בטיט ומתחבט בו ואינו יכול לצאת ממנו (מובא ברבנו חננאל ובתוס' הרשב"א).

[כתב בספר חסידים (תתקכג): 'מי שנושא ספרים או טורה בספרים, אל יעשה כאיש שאומר על הטרחים הגדולים, אוי לי כמה טרחתי הרבה. לדברים שרצון הבורא חפץ בהם – לא יתכן לומר כן'. וברוקה (רפג): 'לא יאמר כמה טורח פסח בירושלם, רשע מהו אומר מה העבודה הזאת לכם, כמה טורח זה...!'. ובהערות 'מקור חסד' על ספר חסידים העיר להקשות מסוגיתנו שאמר התלמיד ההגון 'כגדי מסנקן'. והרצ"י קוק זצ"ל בהערותיו לספר חסידים כתב שיש לפרש שהעייפות שדיבר עליה התלמיד באה להם עקב התנגחות החברים במלחמתה של תורה ולא מעצם השמועה, וכמו שכתב הרע"ב (רפ"ב דתמיד) הגדיים מתעייפים כשמנגחים זה בזה. וגם יש לחלק בין התבטאות טורה הגוף לזה של היגיעה הרוחנית בלימוד.

עוד נראה פשוט שאין גנאי אלא כגון שכתב בספר חסידים 'אוי לי כמה טרחתי הרבה', שהוא כמתלונן וכמצטער על הדבר, אבל בציון העייפות כשלעצמו אין כל גנאי, אדרבה משבח את המצוה והתורה שכדאית לעמול ולהתעייף בה].

'ולא אישתעי רב בהדי דהאיך'. במהרי"ק (שורש קסט, ד"ה ואשר הבאת) מובא: **'ולא אישתעי... תלתין יומין'**.

'חד אמר מפני מה בוצרין בטהרה ואין מוסקין בטהרה, וחד אמר מפני מה בוצרין בטהרה ומוסקין בטומאה. אמר, מובטח אני בזה שמורה הוראה בישראל'. אף על פי שאמרנו לעיל שיש לנקוט הלשון הקצרה, מכל מקום זה שאמר 'אין מוסקין בטהרה', אף כי האריך רוח טהרה נצנצה בו, והרגיש שהשעה עומדת לו (עפ"י תשובת הרא"ש, נדפסה בסוף שו"ת הרא"ש (מהדורת מכון ירושלים) 'תשובות נוספות' ז).

ויש אומרים שלא אמרו לנקוט לשון קצרה אלא הרב לתלמידו – כדי שלא ישתבש התלמיד, אבל בתלמיד השואל מהרב עדיפה לשון נקיה שהרי הרב לבו רחב ולא יתבלבל בלשון ארוכה (תירוץ זה הביא בתשב"ץ (ח"ג עח) בשם 'הרבניית אשת הרב ר' יוסף', וקילסו. וכן כתבו בחדושי בכור שור ובית מאיר).

וכיו"ב בשפת אמת ובזבד טוב (בדעת הרי"ף – הובא בדבר שמואל) – שהאדם בדיבורו יש לו לנקוט הנקי אפילו הוא ארוך, משום סייג והרחקה מן הכיעור. ורק התורה קיצרה באופן זה. ויש אומרים: גם כאשר הלשון ארוכה, המדקדק ותופש לשון נקיה – תבוא עליו ברכה, ומה שאמרו לעיל לנקוט הקצרה הכוונה שאין צריך להקפיד בדבר, כמו שמצינו בכמה מקומות בתורה שכתוב 'טמא' (פירוש תלמיד הרמב"ן). וכיוצא בזה כתב מהרש"א ששניהם שוים, ומכך שהתלמיד השני דקדק ושינה מנוסח הראשון, ראה בו הרב דבר חכמה)

ויש מפרשים, לפי שלשון 'מוסקים בטומאה' אינה מדוקדקת, שמשמע שחייב למסוק בטומאה [דומיא ד'בוצרין בטהרה' – דוקא], לכן שיבח את האומר 'אין מוסקין בטהרה' מפני שדקדק בלשונו (ר"ן ועוד). לפירוש זה אין המעשה הזה מענין לשון של כבוד, אך מפני שהוא מענין שבח דקדוק הלשון הביאורו כאן (רבנו דוד בונפיד).

ויש מפרשים שלא שיבח אלא את המקצר שאמר 'מוסקים בטומאה' (כן הביאו הר"ן והתשב"ץ בשם התוס', ודחו פירוש זה, ע"ש ובספר פתח עינים).

פירוש נוסף ע' בחדושי ר' דוד.

משא ומתן נוסף בפריש לשון נקיה והמסתעף – ע' 'מצות ראייה' או"ח ו,א; 'עץ הדר' לו.

ענין בצירה בטהרה – נתבאר בשבת יז.

'הגיעני כפול'. דנו מכאן המפרשים אם מצות אכילת קדשים מתקיימת באכילה הפחותה מכזית [שאף כי אין אכילה בפחות מכזית, יש לומר שכאן שונה כי עיקר המצוה שהקדשים ייאכלו, ואפשר שאף בפחות מכזית מתקיימת המצוה]. ומדברי כמה ראשונים נראה שהמצוה הגמורה בכזית דוקא, ומ"מ אם שבע גם בפחות יש כאן מצוה. ע' תוס' ישנים וריטב"א יומא לט. רש"י קדושין נג. (ד"ה הצנועין); שו"ת חתם סופר או"ח מט קמ; בית הלוי ח"א ב,ז וח"ג נא,ג; אחיעזר ח"ב מט,י; אבי עזרי מעשה הקרבנות י,א; מקדש דוד יד,ו; אפיקי ים ח"א מה; דבר שמואל. וע"ע במובא ביוסף דעת יומא לט יבמות מ. זבחים לא: מנחות צט.

'ההוא ארמאה דהוה סליק ואכיל פסחים בירושלים... ואנא הא קאכילנא משופרי שופרי. אמר ליה רבי יהודה בן בתירא: מי קא ספו לך מאליה...'. ואם תאמר, כיצד לא חשש רבי יהודה פן ירגיש הנכרי בתרמית, והרי לא יעלה על דעתו של הלז שיתן לו רבי יהודה עצה לרמות את אחיו שבירושלים, וודאי יבין שדברים בגו?

ונראה לפרש שרבי יהודה היה כמדחהו בדברים ואומר לו מעולם לא רימית את היהודים כי בודאי הכירוך ואעפ"כ לא השגיחו בך, כי לא אסרה תורה לאכול לבן נכר אלא מן המובהר, כגון האליה [ויש להוסיף שכן הבין רבי יהודה מדברי הנכרי: 'אנא אכילנא משופרי שופרי'. מהרש"א] והרי מזה לא נתנו לך אלא מן הכחוש. תדע שכן הוא, שהרי כשתעלה ותשאל מהם שיתנו לך מן האליה לא יתנו לך כלל (תכמת שלמה למהרש"ל).

'בדקו בתריה ואשכחיה דארמאה הוא וקטלוהו' – אם משום שגם הנכרי עצמו כלול באזהרת 'בן נכר לא יאכל' והרי אזהרתם זו היא מיתתם. אך גם אם ננקוט שאזהרה זו אינה אמורה אלא לישראל, שלא להאכיל לבן נכר, יש לומר שאותו נכרי חייב מיתה משום גזל ממון, שהרי הטעה את בני החבורה במינויו על קרבנם והרי זה מקח טעות (עפ"י מנחת חינוך יד, קובץ שעורים, ועוד. וע"ע דבר שמואל). או אולי הוראת שעה היתה, שלא יוסיפו בני נח להתעולל בקדשי ד' (טוב ראייה). או משום שנכנס לעזרה שלא כדין, ומשום מעלת העזרה הרגוהו בלא דעת בית דין, כדין כהן המשמש בטומאה שפרחי כהונה מפצעים את מוחו בגזירין (הנצי"ב). ואכן נמצאה בהר הבית ועליה כיתוב המזהיר נכרים שלא להיכנס ומי שייתפס יתחייב בנפשו ודינו למיתה – מובא באנצ. תלמודית כרך טו עמ' ז. ומצויין שם לדברי יוסיפוס המתאימים לזה).

בענין איסור 'כל בן נכר לא יאכל בו', אם הוא אמור על הנכרי או על הישראלי – המנחת-חינוך שם כתב לתלות זאת במחלוקת הראשונים. והצל"ח (עג). כתב שהוא איסור רק על הנכרי, ואעפ"כ אינו נמנה במצוות בני נח מפני שאינו אלא אחת לשנה. וע"ע בשעורי הגר"ח שמואלביץ (שעור ג, תשל"ג).

'שלם לך ר' יהודה בן בתירא דאת בנציבין ומצודתך פרוסה בירושלים'. אחד הטעמים שכתבו התוס' מדוע לא עלה רבי יהודה לרגל – לפי שלא היה לו קרקע, וכשם שפטור מן הראיה (כדלהלן ח:), כך פטור מפסח. וכבר עמדו האחרונים על חידוש זה שכתבו התוס' והראו מקורות שונים לדבריהם [ויש שפרשו דבריהם בענין אחר. ע' בספר חלב חטים לרבי יצחק חי טייב].

המשנה-למלך (ריש הל' קרבן פסח) תמה על דברי התוס', ללמוד פסח מראיה. גם העיר (בהל' חגיגה ב,ב) על השמטת הרמב"ם פטור מי שאין לו קרקע, הן לענין ראייה הן לענין קרבן פסח [והמאירי (להלן ח:)] כתב בפירושו שגם מי שאין לו קרקע חייב לעלות לרגל. וצ"ע].

וע"ע: צל"ח כאן ובנדוע ביהודה תנינא צו; מנחת חנוך ה; גליון הש"ס ירושלמי חגיגה א,א (דף ד.); שו"ת חתם סופר או"ח קכד, ובחידושויו להלן ת; שו"ת בנין ציון 'החדשות' פד; אור שמח חגיגה ב,ב; מקראי קדש פסח ח"א ו; שו"ת דובב מישרים ח"ג קלו; משך חכמה במדבר ט,יד; חזון איש או"ח קכט, לדף ו סק"ג; מרומי שדה כאן ובריש חגיגה; שעורי הגר"ח שמואלביץ ודבר שמואל - כאן; ביצחק יקרא ח"א יג; אגרות משה או"ח ח"ב קיג.

ובמה שכתבו התוס' שהשוהה בחוצה לארץ פטור מן הראיה (וע' גם בפסקי התוס' לתענית סי' ט) - המשנה-למלך תמה על כך. אך כבר הביאו מקור לדבר מדברי הירושלמי (הוריות א,ב). ויש שפרשו דברי התוס' שלא היה לו קרקע בארץ ישראל, ועיקר הטעם משום חסרון קרקע (רא"מ הורביץ; חדושי הנצי"ב. וע' טו"א חגיגה ג). ויש להעיר שבחדושי הר"ן (שיצא לאור מחדש) לא משמע כן. ובקובץ ענינים כתב מקור לדבריהם מן הכתוב 'ולא יחמד איש את ארצך' - משמע שהפרשה מדברת בארץ ישראל דוקא. וע"ע אגרות משה או"ח ח"ב קיג, ובמובא להלן ח:

'ככתבם וכלשונם'

ולכך התחיל בפסוק ואלה שמות - לספר יחוסם, שזה ענין גלות מצרים, לברר ענין יחוס ישראל שהוא אמת שאין להם להתערב בגוים כי הם מיוחדים.

ולכך התחלת מסכת פסחים 'אור לי"ד' ללמד שלא ידבר לשון מגונה כדאיתא בגמרא עיין שם. והיינו כי שלימות הלשון מורה על שלימות היחוס, כמו שאיתא שם בכהן שאמר כונב הלטאה ומצאו שמץ פסול. ואית דאמרי 'שחץ פסול' ופר"ח על זה - זה מורה גם כן העדר היחש כידוע מדברי הרמב"ן על פסוק שורש פורה ראש]. ובמגילה...

וזהו התחלת המסכתא, להורות ענין המכוון ממסכת זו שהיא ענין הפסח, ללמד לשון נקיה שהוא היחוס הברור, כידוע ענין פסח הוא בלתי שום השתדלות רק מצד רצון השי"ת, כטענתם הללו עובדי ע"ז... רק שהשי"ת נגלה והושיעם, זה מצד יחוסם שמיצד זה שורשם טוב וקדוש... וכן מורה מצה שנקרא בזוהר 'מיכלא דמהימנותא' - רצה לומר אמונה, כמו שנאמר כי לא חמץ כי גרשו ממצרים וגם צדה לא עשו להם רק האמינו בד' שיפרנסם. ואמונה מצד ירושת היחוס, כלשון רז"ל מאמינים בני מאמינים... וכנדוע שכנסת ישראל נקראת 'אמונה'... וכן הפסח נאמר בו 'למשפחותיו' - שתלוי ביחש, וכל בן נכר לא יאכל בו, וכן ערל ושהערלה נקראת על שם הגוים כמו שאיתא בנדרים]... (מתוך 'אור זרוע לצדיק', עמ' 25).

'עיר גפרים עלה חכם ויָרַד עוֹ מִבְּטָחָהּ, שזהו הוא עיקר המבטח עוז - לשמור פיו ולשונו, כי הפה והלשון הם מתאחדים, כי בפה האדם מקבל כח השפעה ובלשון האדם מברך לה' על הטובה, ואז תפעל אכילתו לטוב, וכמו שכתוב וברך את לחמך ואת מימך והסרת מחלה מקרבך, וכשיברך את ה' בלשונו בכוננת הלב אז יבין דברי תורה לאמיתם, כמו שכתוב וַדַּעַת שְׁפָתַי בְּרוּר מְלִלוֹ. והנה מה שאדם צריך לשמור הפה והלשון אף שלענין אדם נדמה שעיקר הוא המעשה, אבל באמת עיקר השמירה הוא בפה ולשון, כענין 'מכה בפטיש'... שזהו הגמר מהמלאכה, שאם יכה

בפטיש יצא לצורף כלי ואם לאו יצא משחת מראהו, וכן בכל דבר נתברר על ידי הלשון וכמו שביאר הבעש"ט זללה"ה על מה שאיתא בגמרא (ברכות ו): 'דברים העומדים ברומו של עולם' – שדברים הם עומדים ברומו של עולם (מי השלוח ח"ב תהלים לד).

'... וכן בדיבורנו; חשיבות גדולה יש בזה שנתרחק מביטויים גסים. לא מדובר כאן בניבול פה ושאר דיבורים אסורים ח"ו אלא בעדינות הביטוי גם במה שהוא היתר גמור, כמו שביארה הגמרא בריש מסכת פסחים... הרי שהגמרא רואה בזה שורש גדלות בתורה. כן מרמזת הגמרא שאי-זהירות בדבר זה מורה על פגם פנימי...

כל זה בא ללמדנו כי דקות הבחנת העדינות שבדיבור באה ממקור פנימי שבנפש, והיינו מכח הדוחה את הטומאה שבעומק פנימיות הלב; והרוצה לעלות במעלות התורה עליו לשמור בכל כחו על עדינות זו' (מתוך מכתב מאליהו ח"ד עמ' 221).

'לעולם ישנה אדם לתלמידו דרך קצרה' –

'... וכן בדברי תורה ובדברי חכמה, יהיו דברי האדם מעטים ועניניהם מרובים. והוא שצו חכמים ואמרו לעולם ישנה אדם לתלמידו דרך קצרה. אבל אם היו הדברים מרובין והענין מועט – הרי זו סכלות, ועל זה נאמר כי בא החלום ברוב ענין וקול כסיל ברוב דברים. סייג לחכמה שתיקה. לפיכך לא ימהר להשיב ולא ירבה לדבר. וילמד לתלמידים בשובה ונחת בלא צעקה ובלא אריכות לשון...' (מתוך לשון הרמב"ם הל' דעות ב,ד-ה).

דף ד

'זנבדוק בשית?' – כלומר יסיים בדיקתו בשעה ששית, כדי שישרוף החמץ באותה שעה. אך אין הכוונה שיתחיל לבדוק בשעה ששית, שהרי כתבו כמה פוסקים (בעל המאור ו; כסף משנה הל' חמץ א,ט; שו"ע הגר"ז תמא,א ועוד) שמדרבנן צריך לשרוף כבר בתחילת שעה ששית, כפשוטו לשון המשנה 'שורפין בתחלת שש'. [שכשם שעשו חכמים הרחקה לאיסור אכילה והנאה, כך עשו הרחקה למצות השבתה]. תדע שכן הוא, שהרי אם נפרש כפשט המשמעות קשה מאין פסוק וברור לגמרא שבשעה אחת בלבד יכול כל אדם לבדוק את כל בתיו – אלא ודאי הפירוש הוא שיבדוק בשעה שירצה ובלבד שיגמור בשעה ששית (עפ"י מנחת שלמה טז [וכבר פ' כן בחת"ס מטעם אחר]. והאריך בענין זה, והביא גם דעות המצדדים שיש לו רשות לבער כל שעה ששית – פרי מגדים. וע' גם בשו"ת פרי יצחק ח"א יח; מרומי שדה ו סע"ב).

א. מפשטות לשון רש"י משמע שהשאלה כפשוטה, שיבדוק בשעה ששית (וכן משמע בפני יושע להלן י:). ונראה לפרש, כיון שהבדיקה היא תחילת ביעורו, הרי שהוא עוסק בביעור בשעה ששית ושפיר דמי. וכיוצא בזה יש לשמוע מדברי רש"י להלן (יב: ד"ה שלא. ע"ש בחדושי הר"ן), שמהתורה יכול להתעסק בביעור בתחילת שעה שביעית, ואינו חייב לבער מקודם. [וכ"מ בתוס' כאן (ד"ה וכתוב) דלא כהתוס' להלן יב: (ד"ה ניכול). וע' בלשון הרמב"ם רפ"ב מ"ע מה"ת להשבית חמץ קודם זמן איסור אכילתו' – יש לפרש על חצות היום או מליל ט"ו והכוונה על עיקר זמן האיסור, משעה שחייבים עליו כרת].

ואעפ"י שרש"י ביטול מועיל משום 'תשביתו' והלא א"א לבטל אלא קודם זמנו – מכל מקום חובת השבתה מתקיימת גם במשבתה בפועל בחצות אלא שיכול לקיים השבתה גם מקודם ע"י ביטול. וראיה לחילוק זה, שהרי לר' יהודה אינו מקיים חובת השבתה

ג. נראה שמי שאנוס על הבדיקה, אינו חייב לצאת מביתו לימות הפסח פן ימצא חמץ ויבוא לאכלו (כן מובא בכתבי קה"י סי' ס להוכיח מדברי התוס' י. ואפשר אף אם פשע מתחילה ולא בדק ועתה אנוס מלבדוק, לא מצינו שאסרו חכמים לדור בבית שאינו בדוק. ומה שהצריכו חכמים העמדת מחיצה בחמץ של נכרי, היינו בחמץ ידוע. וצ"ב).

דפים ב – ג

ב. מהי משמעות המלה 'אור' הבאה כציון של זמן, בלשון חכמים ובלשון המקרא?

בלשון חכמים, 'אור' המשמש כציון זמן משמעו ליל, כגון: 'אור לארבעה עשר בודקים את החמץ'; 'ואימתו משיאין משואות – לאור עיבורו'; 'המפלת אור לשמונים... ועוד.

א. והוא כינוי כלשון 'סגי נהור' (הערוך, וכן יש הרבה דברים שנקראים כהפכם. פיה"מ לרמב"ם). ונראה עוד שהוא בא מלשון 'אורתא' שבארמית. ומצינו כיצא בזה כמה ביטויים במשנה המבוססים על תרגום לשון ארמית (ע' בספר עיונים בדברי חז"ל ובלשונם לר"ח ארנטרובי עמ' ב).

ב. בתוס' (ד"ה רבי אליעזר) משמע שלמסקנא מתפרשים דברי התוספתא 'משעת האור' – מעמוד השחר. ובספר פני יהושע כתב על פי זה שפעמים השתמשו חכמים ב'אור' במשמעות יום. וע' גם בצל"ח (אך יתכן לפרש 'משעת האור' – אור ממש, כלומר משעה שהיום מתחיל להאיר). ובריתב"א מבואר שלפי המסקנא 'משעת האור' היינו מהלילה.

בלשון המקרא אין הוכחה ללשון 'אור' במשמעות לילה, כגון הללוהו כל כוכבי אור; אפשר לפרש 'כוכבי לילה' ואפשר לפרש 'כוכבים המאירים' (ובצל"ח צדד לפרש לפי המסקנא במשמעות לילה. ואילו רש"י באיוב כד, יז) מפרש 'לאור יקום' – ליום. והתרגום תירגם: 'לאורתא'.

דפים ג – ד

ג. אלו כללים והנהגות נלמדים בסוגיא אודות דיבורו ולשונו של אדם?

אמר רבי יהושע בן לוי: לעולם אל יוציא אדם דבר מגונה מפיו, שהרי עקם הכתוב שמונה אותיות ולא הוציא דבר מגונה מפיו שנאמר מן הבהמה הטהורה ומן הבהמה אשר איננה טהרה... רב פפא אמר: תשע... רבינא אמר: עשר... רב אחא בר יעקב אמר: שש עשרה...

תניא דבי רבי ישמעאל: לעולם יספר אדם בלשון נקיה, שהרי בזב קראו (הכתוב) מרכב ובאשה קראו מושב [מלבד כשמתאר הכתוב רכיבה ממש, אינו משנה ללשון ישיבה, וכגון ברכיבת רבקה ונערותיה על הגמלים משום פחד הגמלים, ועוד כיו"ב]. וכן דרך החכמים לבחור לשון נקיה ומבוררת. וכן בשיחת חולין במילי דעלמא, מצוה לספר בלשון נקיה.

והסיקו, כל מקום שיש שתי לשונות השוות בארכן – יש לנקוט את הנקיה, אבל כאשר הלשון הנקיה ארוכה, נוקט לשון קצרה (בדבר הלכה ולא במילי דעלמא. מהר"ם חלאוהו), כדרך שנוקט הכתוב בכל מקום לשון 'טמא' – שאמר רב הונא אמר רב משום רבי מאיר: לעולם ישנה אדם לתלמידו דרך קצרה.

במקומות מסוימים האריך הכתוב ובחר לשון נקיה, כדי ללמדנו שיש לחזור אחריה, אבל בעלמא יש לנקוט הקצרה הגם שהארוכה נקיה יותר (עפ"י רש"י ותוס'; פני יהושע). ומהרש"א כתב שלשון קצרה וצחה ולשון ארוכה ואינה צחה – שתיהן שוות ואין עדיפות לאחת מהן. ויש אומרים שלאדם עדיף בכל אופן לנקוט לשון הנקיה, אפילו היא ארוכה (ע' שפת אמת).